

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 17.01.2019

Kabul / Accepted: 16.04.2019

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE “TUZ”

Seda Gedik*

Öz

Basit bir kimyasal bileşik olan sodyum klorür, bilinen adıyla tuz, insan vücudunun bir bölümünü oluşturduğu gibi tarih boyunca insanlar için önemli olan bir gıda maddesi olarak varlığını korumuştur. Tuzun en önemli özelliği besin maddelerini uzun süre saklamak amacıyla kullanılmasıdır. İnsanlık tarihinin gidişatını etkileyen ve uygarlıkları şekillendiren bir madde olan tuza toplumlar çeşitli anlamlar yüklemişlerdir.

Ortak bir geçmişe ve kültür birikimine sahip olan Türkler için tuz yüzyıllar boyu hem gıda maddesi olarak hem yüklendiği manevi anlamlar bakımından önemli olmuştur. Tuzun bağlayıcı, vefayı temsil eden ve insan ilişkilerinde sadık olmayı sağlayan manevi gücü vardır. Türklerin ortak bilincinde bu özellikleriyle yer alan tuz, anlatılarda özellikle vefayı sembolize etmektedir. Türk dünyası atasözlerinde de tuzun diğer anlamlarının yanı sıra özellikle vefayı ifade etmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda gıda maddesi olması dışında Türkler için kült kabul edilen tuzun atasözlerinde kullanılması belirli bir bilinçle ve toplumun değer yargılarının ve inançlarının nesilden nesle aktarılmasını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir.

Bu çalışmada amaç; tarih boyunca ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olan Türklerin atasözlerinde tuzu aynı veya benzer anlamlara gelecek şekilde kullandıklarının örneklerle açıklanmasıdır. Ait oldukları toplumların hayata bakışlarını, inançlarını ve sahip oldukları değerleri yansıtan atasözleri incelendiğinde Türklerin tuza aynı anlamları yükleyerek kullanması ve tuzu kült kabul etmesi ortak bilinçle hareket edildiğinin kanıtıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk, atasözü, tuz, vefa

---

* Dr. gedik_seda@hotmail.com

TURKISH WORLD PROVERBS “SALT”

Abstract

As a simple chemical compound, sodium chloride, known as salt, forms part of the human body and has survived as a foodstuff that has been important for humans throughout history. The most important feature of salt is to use nutrients for a long time. The societies that have influenced the course of human history and shaped the civilizations, have loaded various meanings.

For Turks, who have a common background and a cultural background, salt has been important for centuries as well as food and spiritual meanings. Salt has a spiritual power that represents binding, loyalty, and loyal to human relationships. The salt, which is included in the common consciousness of the Turks, especially symbolizes loyalty in narratives. In the proverbs of Turkish world, it is seen that salt is used to express loyalty, in addition to other meanings.

In this context, the use of salt in the proverbs of the Turks, which are considered to be cult, is preferred to ensure that the value judgments and beliefs of society are transferred from generation to generation.

The aim of this study; The examples of Turks who have a common past and culture throughout history have been explained with examples by using the same or similar meanings in their proverbs. When the proverbs reflecting the life, beliefs and values of the societies they belong to are examined, it is evidence that the Turks use salt by using the same meanings and accept the salt as a cult.

Keywords: Turkish, proverb, salt, fidelity.

Giriş

Atalar tarafından uzun deneyim ve gözlem sonucu yaratılan ve nesilden nesle sözlü veya yazılı olarak aktarılan sözlere atasözü denir. Atasözleri ait oldukları toplumların hayata bakışlarını, inançlarını ve sahip oldukları değerleri yansıtmaları bakımından önemlidir. Bir toplumun atasözleri incelendiğinde o toplumun yapısı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu nedenle atasözlerinde yer verilen sözcükler ve onlara yüklenen anlamlar bilinçli bir şekilde seçilmiştir (Elçin, 1997: 423).

Kimyada, bir asitle bir bazın tepkimeye girmesi neticesinde ortaya çıkan madde olan sodyum klorür bilinen adıyla tuz tarih boyunca yiyeceklere tat vermek ve onları uzun süre saklayabilmek amacıyla kullanılmasının dışında çeşitli anlamlar ifade etmiştir.

Yemeklerin tuzsuz tadının olmaması birçok eserde ele alınıp vurgulandığı gibi atasözlerinde de ele alınmıştır. Diğer toplumlarda olduğu gibi Türk kültüründe de tuzun oldukça önemli bir yeri vardır. Türklerde iyilik yapmak ve yapılan iyiliğin değerini bilmek oldukça önemlidir; bu nedenle vefa borcunu anlatmak için anlatılarda ve atasözlerinde tuz kavramı kullanılmıştır (Elçin, 1997: 464).

Tarihte tuz ve zenginlik arasında da ilişki kurulmuş ve tuzla zenginlik özdeşleştirilmiştir. Eskiden tuz sahibi olanlar varlıklı kabul edilip saygı görürken tuzu olmayan kişiler ise fakir olarak görülmüştür. Bu nedenle varlıklı aileler zenginliklerinin göstergesi olarak misafirlerine tuz ikram etmişlerdir. Bu durumun etkisiyle tarihte sosyal hayatta tuzun varlığı zenginliği sembolize ederken yokluğu ise fakirliği sembolize etmiştir. Tuzun zenginlik göstergesi olduğu atasözlerine de yansımıştır.

Bu yazıda, farklı Türk topluluklarından tuzla ilgili atasözlerinde tuzun neden tercih edildiği ve hangi anlamlarda kullanıldığı incelenecektir. Sonuç kısmında ise, tuzla ilgili atasözlerinin anlam yapısı hakkında değerlendirme yapılacaktır.

1. Sözlü ve Yazılı Kültür Ürünlerinde Tuzun Kullanımı

Şecere-i Terakime’de, tuzu bulan kişi olarak Türklerin atası olan Türk Han gösterilmektedir ve burada tuzun yiyeceklere tat veren bir madde olduğu belirtilmektedir:

“Türk 'ün dört oğlu var idi. Birinci Tütek, ikinci Çiğil (Çekel), üçüncü Barsçak (Berseçâr), dördüncü Amlak (Emlak). Türk öleceği sırada Tütek 'i kendi yerine padişah kılıp uzak sefere gitti. Tütek akıllı ve devletli iyi padişah idi. Türk içinde çok âdetleri o peydah kıldı. Acem padişahlarının ilki Keyümers ile muasır İdi. Günlerden bir gün ava çıkıp, geyik öldürüp, kebab kılıp, yiyip oturmuştu. Elinden bir doğram et yere düştü. Onu alıp yiyince ağzına çok hoş tad geldi. Çünkü o yer tuzla idi. Yemeğe tuz koymağı o çıkardı bu tuz âdeti ondan kaldı...” (Ergin, ty, 24)

Tuzun; bağlayıcı, vefayı temsil eden ve insan ilişkilerinde sadık olmayı sağlayan manevi gücü vardır (Elçin, 1997: 464). Manas Destanı’nda da tuz hakkı kavramı anlaşma yapmak ve verilen söze sadık kalmayı ifade etmek amacıyla şu şekilde kullanılmıştır:

“Zavallı Şooruk altın tacını giyip, altmış muhafazını aldı, kırk bir kızıl deve ve kırk kutu altınla yağmadan kurtulan altı yüz atı sürüp, otuz bir güzel kızı götürüp, ekmek, tuz alıp Manas 'a doğru geldi, ellerini boynuna koyup diz üzerinde durdu.” (Keneş, 2009: 115)

Tuz, insanların birbirlerine yaptıkları iyiliği ve yardımı anlatmak için destanlarda da sıkça ele alınıp vurgulanır. Destanlarda “tuz hakkı” deyimini hemen hemen tüm Türk toplumlarının yaşadığı sahalarda kullanılmıştır.

Köroğlu Destanı’nın Türkmen varyantında:

*“Nâ-mert Tebli ekmek, tuzu bilmedin,
Atan Göroğlu'nun arın almadın,
Tanrı'dan korkmadın, beni bilmedin,
Onun için senden arım alayım.”* (Annagulı, 1996:139)

şeklinde kullanılan “tuz hakkı”, Özbek sahası destanlarından “Erali ve Şirali”de şu şekilde kullanılmıştır:

“Yaşlı görmeyiniz benim gözümü,

Yaşlanınca nazlım kesti izimi,

Hürmet etmedi ekmek, tuzuma,

Acımazlar, alıp gelin iki kuzumu.” (Fedakâr, 2009:133)

Mitolojide, masalarda ve destanlarda sıkça işlenen tuz kavramı şiirlerde de kullanılmıştır. Şiirler, ait oldukları toplumların değerlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtır. Türklere göre tuz ekmek hakkı dostluğun, sadakatin, vefanın... ötesinde bir yemin ve namus değeri taşır (Elçin, 1997: 464). Şiirlere baktığımızda da tuz ekmek hakkının vefanın sembolü olarak kullanıldığını görmekteyiz.

XVII. yüzyılın önemli isimlerinden Nâbi, vefanın önemini “tuz ekmek” hakkının bilinmesiyle anlatmaktadır:

“Dostunu itme latifeyle fedâ

Hakk-ı nân u nemeki itme hebâ” (Pala, 2004: 147)

XVIII. yüzyılın önemli sanatçılarından olan Levnî de “Atalar Sözü Destanı”nda; “tuz ekmek bilmez” ifadesiyle tuzun vefayı sembolize ettiğini belirtmiştir:

“Dediler bu pendî sordumsa kimse

Tuz ekmek bilmeze müşkilin deme

Kül kömür ye, nâmerd lokmasın yeme

Gün olur başına kakar demişler” (Köprülü, 2004: 377)

Eğitimci, şair, yazar ve tarihçi olarak bilinen Hamamîzade Mehmed İhsan ise tuz kavramına “Hamsiname” şiirinde yer vermiştir. Hamamîzade, aşağıdaki dördlüğünde geçen “tuzlu su” ifadesiyle tuzun vefayı ve yapılan iyiliklerin değerinin bilmesinde bir sembol olduğunu vurgulamıştır:

“Gel tuzlu suyuna dinle kelâmı

Hekim nedir işte lokman mübarek

Köylerde birisi hasta olursa

Ölmez kalkar eğer suyun bulursa” (Yücebaş, 1976: 349)

Halk ozanlarından Âşık Seyranî vefanın önemini bilmeyi tuz

kavramıyla anlatmıştır. Seyranî, “tuz ekmek hakkı”nı bilmeyen kişilere düşman dahi olunmaması gerektiğini belirtmiştir:

“Anandan babandan beddua alma

Anlar rızasından sen geri kalma

Tuz ekmek bilmeze kılıcın çalma

Bir de emanete etme hıyanet” (Yüksel, 1997: 126)

Âşıklık geleneğinin önde gelen isimlerinden Murat Çobanoğlu ise; insan ilişkilerinin, içinde bulunulan düzenin bozulduğunu anlatmak amacıyla tuzdan yararlanmış ve eksikliğini duyduğu şeylerle yemekte tuzun eksik olması arasında benzerlik kurmuştur: *“Böyle mi dünyada bilmem adalet*

Ne muhabbet kaldı ne de sehabet

Gönül sofrasından almadım lezzet

Acaba yemekte tuz mu kalmadı” (Tanrıkulu, 1998: 122).

Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu ise aşağıdaki dörtlükte tuzu tat verme özelliğiyle ele almıştır:

“Doksan türlü taam bolsa kaşında,

Ne lezzet içinde tuz hem bolmasa,

Ne bilirsin ne iş bardır başında,

Müşkül iştir başta göz hem bolmasa.” (Himmet, 1992: 277)

Garip akımının kurucusu ve önde gelen şairlerinden olan Orhan Veli Kanık “Güzel Havalarda” adlı şiirinde tuzu sorumluluk göstergesi olarak kullanmıştır:

“Eve ekmekle tuz götürmeyi

Böyle havalarda unuttum” (Kanık, 1963: 114)

Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun “Tuz” adlı şiirinde de tuzun önemine vurgu yapılmıştır:

“Bir yanım tuz,

Bir yanım şeker,

Tuzdan yanayım.” (Eyüboğlu, 2006: 264)

Türkiye'nin önemli şair ve ressamlarından Eyüboğlu, “Bir Dilim Deniz” adlı şiirinde de tuza yer vermiştir:

“Su desem su

Rüzgâr desem rüzgâr değil

Deniz dibinden kesilen kalın bir dilim

Yillardır gözümde, dizimde, dilimde,

Tadına tuzuna doymuş değilim” (Eyüboğlu, 2006: 231)

Diğer anlatılarda çeşitli anlamlarıyla ele alınan ve önemli bir yere sahip olan tuza türkülerde de yer verilmiştir. Bunun örneğini “Sivas Kına Gecesi Türküsü”nde görmekteyiz. Türküde, evlerde tuzun olmamasının olumsuz olduğuna ve bir evde tuzun yokluğunun hoş karşılanmadığına gönderme yapılmaktadır. Tuzlukta tuzun bulunmayışıyla kızı evlenen evin ıssızlığı arasında olumsuzluk bakımından benzetme yapılmıştır:

“Tuz kabını kardaş tuzsuz koyarlar

Koc’evi koc’evi ıssız koyarlar

Anayı babayı ıssız koyarlar” (Kaya, 2007: 429)

2. Halk İnanışlarında Tuzun Yeri

Tuz, yalnızca mitolojide, masalda veya destanda değil, Türklerin gelenek –görenek ve inanışlarında da etkili olmuştur. Yaşamın başlangıcı olan doğum ve yaşamın sonu olarak nitelendirilen ölüm geleneklerindeki ritüellerde tuzla ilgili uygulamalara yer verilmiştir. Türk sahalarında doğum ve ölüm gelenekleri incelendiğinde tuzla ilgili çeşitli inanışlara rastlanır. Türkiye’de tuz doğum geleneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Türklerde tuz kült kabul edilir ve yeni doğum yapmış kişinin evinden tuz istenmez. Acıpayamlı bu inanışı şu şekilde anlatmıştır:

“Loğusa ve çocuğa, yalnız evden dışarı çıkmaları halinde değil, buldukları evden ateş, tuz, vs. gibi maddelerin dışarı çıkarılması veya eve et sokulmasıyla da, kırk basar. Eğer eve et ve tuz alınması mecburi ise, a) çağa dışarı çıkarılır. Etin eve sokulmasından sonra tekrar içeri alınır

(Isparta, Pazarören, Hal) b) çocuk eve getirilen et ve tuzun üstüne bastırılır. (Erzurum)” (Acıpayamlı, 1974: 88).

Türkmenlerde ise ölüm geleneklerinde ölen kişinin vefasını ve iyiliğini anlatmak amacıyla tuz kullanılmıştır:

“Türkmenler arasında yedi gün sonra ölünün canı için tuz dağıtılır.” (Yardımcı, 2004: 39)

Bu uygulamanın benzerine Adana yöresinde de rastlanmaktadır. Bu yörede bir evden cenaze çıkınca cenaze sahipleri komşulara tuz dağıtırlar ve bu tuzdan alıp yalayan kişilere ölümün uğramayacağına inanırlar (Çağmırlar, 2004: 77).

Mitolojide, destanlarda, masallarda, türkülerde, gelenek-göreneklerde ve şiirlerde karşımıza çıkan tuz kavramını Türklerin atasözlerinde de görmekteyiz. Türkler, tuzun yemeklere tat vermesi ve kült özelliği taşıması bakımından atasözlerinde tuza oldukça fazla yer vermişlerdir. Tuzun yemeklere tat verme özelliği Türk atasözlerinde şu şekilde ele alınmıştır:

3. Türk Dünyası Atasözlerinde Tuzun Yüklendiği Anlamlar

3.1. Atasözlerinde Tuzun Yiyeceklere Tat Verme ve Yiyecekleri Saklama Özelliğinin Anlatılması

Ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olan Türklerin atasözleri incelendiğinde tuz kavramının yiyeceklere tat verme, vefa ve verilen söze sadık kalma... gibi anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümde Türk toplumlarının arasında tuzla ilgili tespit edilen atasözlerinde tuzun hangi anlamıyla kullanıldığı ele alınacaktır.

Tuz yiyeceklere tat vermesi açısından tercih edilen gıda maddelerinin başında gelir. Tuzun yiyecekleri tatlandırıp onları daha lezzetli hale getirdiği atasözlerinde de belirtilmiştir. Azerbaycan Türklerine aşağıdaki atasözleri incelendiğinde tuzun lezzet açısından önemi şu şekilde vurgulanmıştır:

Aşın dadı duzdur, dünyanın dadı gözdür.

(*Aşın tadı tuzdur, dünyanın tadı gözdür.*) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995: 55)

Duzdan laziz, sudan aziz, bir şey yoxdur.

(Tuzdan leziz, sudan aziz bir şey yoktur.) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995: 316)

Yemayin dadı duzdadır, diünyanın dadı gözde.

(Yemeğin tadı tuzdadır, dünyanın tadı gözde.) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995:332)

Dadsız şorbaya duz da kar elamaz.

(Tatsız şorbaya tuz da kâr eylemez.) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995: 312)

Tuzun yiyeceklere tat vermesi açısından önemli ve gerekli bir madde olduğu belirtilen bir başka atasözünde ise tuzun su kadar gerekli bir besin olduğuna dikkat çekilmiştir:

Davanı ya duza, ya suya.

(Deveyi ya tuza ya suya.) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995:142)

Tuzun bir sembol olarak ele alındığı, ihtiyaç ve isteklerin insanları yönlendirdiği anlatılmak istenen bir diğer atasözünde;

Duz yerina buz yalama.

(Tuz yerine buz yalama.) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995: 316)

ifadesi kullanılmıştır. Bu atasözünde tuzun yerini başka bir maddenin tutamayacağına vurgu yapılarak tat veren ve önemli olan bir şey yerine tatsız ve önemsiz işlerle uğraşılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Yiyeceklere tat vermesi dışında tuzdan benzetme yapmak amacıyla da yararlanılmıştır. Kazak atasözlerinden bazıları incelendiğinde tuzun bu amaçla kullanıldığı görülmüştür:

Tuz astın damin keltirse, maqal sözdin sanin keltiredi.

(Tuz yemeğin lezzetini getirirse, atasözü de sözün güzelliğini getirir.) (İsmail ve Gümüş,1995:366)

Tuzsuz asta dam bolmas, ölemsiz toyda san bolmas.

(Tuzsuz aştta tad olmaz şarkısız düğünde şenlik olmaz.) (İsmail ve Gümüş, 1995 366)

Tamaqtın dami tuzimen, adamnın qadırı sözimen.

(*Yemeğin tadı tuzla, insanın kadri sözle.*) (İsmail ve Gümüş, 1995: 391)

Körüksiz kız tuzsuz nanmen ten.

(*Çirkin kız tuzsuz ekmeğe benzer.*) (İsmail ve Gümüş, 1995: 117)

Dosı joq basım, Tuzı joq asım.

(*Dostu olmayan başım, tuzu olmayan aş gibidir.*) (İsmail ve Gümüş, 1995: 142)

Ayrıca benzetme yapmak amacı dışında tuzun her evde mutlaka bulunan bir madde olduğu ve tuzun önemi de Kazak atasözlerinde vurgulanmıştır:

Tük tappağan tuz jalaydı.

(*Hiçbir şey bulamayan tuz yalar.*) (İsmail ve Gümüş, 1995: 215)

Sıyır suğwa, tüye tuzğa qumar.

(*İnek suya, deve tuza heveslidir.*) (İsmail ve Gümüş, 1995: 226)

Atasözünde ise herkesin sevdiği ve istediği şeye karşı ilgisi olduğu tuzdan yola çıkılarak belirtilmiştir.

Kırım –Tatar atasözlerinde ise tuz çeşitli anlamlarda ele alınmıştır. Tuzun yiyeceklere tat verici özelliği vurgulanırken aynı zamanda tuzun yiyecekleri lezzetlendirmesi benzetme amacıyla şu şekilde kullanılmıştır:

Aş lezzeti tuz ile, yiğit kuvançı kız ile.

(*Aş lezzeti tuz ile, yiğit kıvancı kız ile.*) (Kırbaç, 2012: 39)

Aşın dadı tuznen adamın dadı söznen.

(*Aşın tadı tuzla, insanın tadı sözle.*) (Kırbaç, 2012: 40)

Kırgız atasözlerinde tuzun yemeklere tat vermesi benzetme yapmak amacıyla kullanılmıştır:

Açuunu tattuu kılğan tuz, alıstı cakın kılğan kız.

(*Acıyı tath eden tuz, uzak yeri yakın eden kız.*) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 17)

Kızlarını uzak yerlere gelin eden aileler, kızlarını görmek için uzaklığı önemsemez ve kızlarını görmeye giderler. Evladını görmek isteyen anne-baba için mesafelerin önemi yoktur. Yukarıda verilen atasözünde de tuzun yiyeceklere tat verme özelliğiyle gelin giden kızın gittiği yer arasında benzerlik kurulmuştur.

Aştın damı tuzunda, adamdın damı tilinde.

(*Yemeğin tadı tuzunda, insanın tadı dilinde.*) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 56)

Atasözünde ise tatlı dilin önemi tuzun yiyeceklerin tadını güzelleştirmesinden yola çıkılarak anlatılmıştır. İnsan ilişkilerinde sağlıklı bir iletişim kurabilmek için tatlı dil kullanmak önemli ve gereklidir. Tuzun yemeği lezzetlendirmesi gibi tatlı dil kullanmak da iletişimi güzelleştirip insanlar arasındaki iletişimin güçlenmesini ve keyifli hale gelmesini sağlar.

Ir menen külkü-tamaktın tuzu.

(*Şarkı ile gülmek yemeğin tuzudur.*) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 200)

Atasözünde ise şarkı söyleyip gülmek ile yemeğin tuzu arasında benzerlik kurulmuştur.

Uygur Türklerinin atasözleri incelendiğinde tuzun özellikle yiyeceklere tat verme özelliğinin ele alındığı görülmektedir:

Aşnin temi tuz bilen.

(*Yemeğin tadı tuzla.*) (Öztopçu, 1992: 96)

Aşka piyaz nanga tuz, her kimnin yarı özige uz.

(*Yemeğe soğan, ekmeğe tuz, herkesin sevdiği kendine güzel.*) (Öztopçu, 1992: 96)

Aşağıdaki atasözünde ise tuzun yiyeceklere tat vermesinden yola çıkılarak insanlar için gözün önemine vurgu yapılmıştır:

Ademni yürütken köz, temni tüzigen tuz.

(*İnsanı yürüten göz, yemeği tatlandıran tuzdur.*) (Öztopçu, 1992: 76)

Tarih boyunca tuz, tat vermesinin yanı sıra yiyeceklerin uzun süre

saklanmasını sağlayan bir madde olarak kullanılmıştır. Göçebe bir toplum olarak yaşayan Türkler o yıllarda yiyeceklerini korumak amacıyla tuzdan yararlanmışlardır. Atalar, sonraki nesillere deneyimlerini aktarmak amacıyla tuzun bu özelliğini atasözlerinde vurgulamışlardır.

Azerbaycan Türkleri tuzun, yiyeceklerin çürümesini önlediğini ve bu işleviyle kullanılabileceğini atasözlerinde şu şekilde belirtmişlerdir:

At iylananda duz saparlar, duz iylananda na saparlar?

(Et koktuğunda tuz serperler, tuz koktuğunda ne serperler?) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995: 183)

Kırgız atasözlerinde ise tuzun yiyecekleri saklamadaki işlevini şu şekilde belirtmişlerdir:

Tuzu az bolsa tuzdalat, tuzu köp bolso, buzulat.

(Tuzu az olsa tuzlanır, tuzu çok olsa bozular.) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 316)

3.2. Atasözlerinde Tuzun Vefayı Anlatmak Amacıyla Kullanılması

Tuzun yemeklere tat katmasının yanında en önemli yanı toplumda vefa bilincini ifade etmesidir. İnsanlar iyiliklerini ve yardımlarını gördükleri kişilere olan vefa borçlarını anlatmak için “tuz hakkı” ifadesini kullanırlar. Yardımlaşmanın, iyilik yapmanın ve yapılan iyiliklerin unutulmasının ayıp ve olumsuz karşılandığı Türkler için tuz bu yönüyle oldukça önemlidir. Türkler; destanlarda, masallarda, şiirlerde, deyimlerde yer verdikleri “tuz hakkı” ifadesini atasözlerinde de belirtmişlerdir.

Türkiye Türklerinde vefa borcu atasözlerinde tuzla şu şekilde ifade edilmiştir:

Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur (Aksoy, 1998: 450)

Türklerde vefa oldukça önemli bir değerdir. Türkler ekmeklerini yedikleri insanlara asla kötülük etmez ve kendilerine yapılan iyilikleri unutmazlar. Bu nedenle de ekmekle eş değer tutulan tuz da Türkler için önem arz etmektedir. “*Türk’e göre tuz ekmek hakkına riayetsizlik en büyük fenalık ve ahlaksızlıktır.*” (Elçin, 1997: 464). Azerbaycan atasözlerinde yapılan iyiliklerin değerini bilmek ve bunları unutmamak gerektiği atasözlerinde tuzla şu şekilde belirtilmiştir:

Min qapıda duz dadan, bir qapıda band olmaz.

(Bin kapıda tuz tadan, bir kapıda meşgul olmaz.) (Musaoğlu ve Gümüş,1995: 92)

Duz çöraq itmaz.

(Tuzla ekmeğın unutulmaz.) (Musaoğlu ve Gümüş,1995: 316)

Duzu yeyib duz qabını sındırma.

(Tuzu yiyip tuz kabını kırma.) (Musaoğlu ve Gümüş,1995: 316)

Duz –çörayın qadrini bilmak garak.

(Tuzun ekmeğın kadrini bilmek gerek.) (Musaoğlu ve Gümüş,1995: 316)

Duz-çöraq qadri bilmayan itdan alçaqdır.

(Tuzun ekmeğın kadrini bilmeyen itten de alçaktır.) (Musaoğlu ve Gümüş,1995: 317)

Duzun duz olsun.

(Tuzun tuz olsun.) (Musaoğlu ve Gümüş,1995: 317)

Kazak atasözleri incelendiğinde tuzun, vefa borcunu anlatmak amacıyla şu şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Bir kün tuzın tatqanğa, qırıq kün salem.

(Bir gün tuzunu tattığına, kırk gün selam ver.) (İsmail ve Muhittin, 1995: 90)

Uygur atasözlerinde ise vefanın çok önemli olduğu ve onun Tanrı'nın hakkıyla eş değer tutulması gerektiği vurgulanmıştır:

Tuz hekki huda hekki.

(Tuz hakkı Tanrı hakkı.) (Öztopçu, 1992: 307; Çobanoğlu, 2004: 450).

Özbeklerde atasözlerinde tuz, vefa borcunun önemini anlatmak amacıyla şu şekilde kullanılmıştır.

Bir kun tuz içgan joyga qırq kun salom.

(Bir gün tuz yediğın yere kırk gün selam ver.) (Yoldaveş ve Gümüş, 1995: 46; Çobanoğlu, 2004: 450)

Tuzini içib, tuzluğiga tupirma.

(Tuzunu içip tuzluğuna tükürme.) (Yoldaveş ve Gümüş, 1995: 169)

3.3. Atasözlerinde Tuzun Farklı Anlamalarda Kullanılması

Hem yiyeceklere tat vermesi bakımından hem yapılan iyiliklerin unutulmaması gerektiğini anlatmak amacıyla tuz, Türk dünyası atasözlerinde kullanılan bir sembol olmuştur. Tuzun bu özellikleri yanında; yüklendiği çeşitli anlamlar vardır. Canı acıyan kişinin acısını hatırlatmak ve onun daha çok üzülmesine neden olmak yani “yaraya tuz basmak” da Türk dünyası atasözlerinde ifade edilmiştir.

Kırgız atasözlerinde tuzun yaraya temas ettiğinde acı vermesi mecazi olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

İçin küysö, tuz cala.

(İçin yansa tuz yala.) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 202)

Uygur atasözlerinde tuzun bu özelliği ise şu şekilde belirtilmiştir:

Yariga tuz sepme. (Yaraya tuz serpmeye.) (Öztopçu, 1992: 32; Çobanoğlu, 2004: 468.)

Tilin köyse tuz yala, için köyse muz.

(Dilin yansa tuz yala, için yansa buz.) (Öztopçu, 1992: 300)

3.4. Atasözlerinde Tuzun Çocuğun ve Ailenin Önemi Anlatmak Amacıyla Kullanılması

Türk toplum yapısının temel taşı olan ailenin kurulmasında doğru eş seçmek oldukça önemlidir. Evliliklerin ömür boyu mutlu bir şekilde sürdürülebilmesinde temel etken eşler arasındaki uyumdur. Evliliklerde özellikle hanımların iyi huylu olması ve davranışlarına dikkat etmesi aranan bir özelliktir. Bu nedenle atasözlerinde eş seçiminin önemine değinilmiştir. Türk toplumundaki bu düşünce atasözlerine yansımıştır.

Kazak atasözlerinde eş seçmenin önemi şu şekilde belirtilmiştir:

Jaqsı ayel ömirindı uzartadı.

Jaman ayel üstine tuz artadı.

(İyi hanım ömrünü uzatır.

Kötü hanım üstüne tuz yükler.) (İsmail ve Gümüş, 1995: 239)

Bir körşiden bir körşi tuz aladı.

Bir ruwdan bir ruw qız aladı.

(Bir komşudan bir komşu tuz alır,

Bir boydan bir boy kız alır.) (İsmail ve Muhittin, 1995: 92)

Kazak atasözlerinde ise tuzun özelliğinden yola çıkılarak eş seçiminin nasıl olması gerektiği şu şekilde anlatılmıştır:

Tüye tuzğa keledi, küyew qızğa keledi.

(Deve tuza, damat kıza gelir.) (İsmail ve Gümüş, 1995:134)

Jamannın otın alğanı –qatın alğanday.

Tuzğa barğanı – qızğa barğanday .

(Kötünün odun alması kadın alması gibidir.

Tuza varışı kıza varışı gibidir.) (İsmail ve Gümüş, 1995: 294)

Uygurlar ise; kadınların sahip olması gereken özellikleri anlatırken tuzun özelliğinden yararlanmışlardır:

Uyatsız hotun tuzsuz aş.

(Utanması olmayan kadın tuzsuz aş gibidir.) (Öztopçu, 1992: 310)

Türk toplum yapısında insanların tavırları ve davranışları oldukça önemlidir. İnsanların sahip olması beklenen davranışlarını da yine tuzla ifade etmeyi seçmişlerdir:

Aççik bolsan tuzdek bol, tatlik bolsan baldek bol.

(Acı olsan tuz gibi ol, tatlı olsan bal gibi ol.) (Öztopçu, 1992: 73)

Kırım – Tatar atasözlerinde tuz ve çocuk arasında da benzetme

yapılmıştır. Tuzun yiyeceklere tat verip onları lezzetlendirmesiyle çocuğun, çocuk sahibi olanların hayatına anlam katması arasında benzerlik kurulmuştur. Çocuk sahibi olamayanların ömrünün de tuzsuz yiyecekler gibi tatsız ve tuzsuz olacağı vurgulanmıştır:

Çocuksuz ömür, tuzsuz aş.

(Balasız omur tuzsuz aş.) (Kırbaç, 2012: 45)

Tuzlu tuzsuz oğlumnın evi.

(Tuzlu tuzsuz oğlumun evi.) (Kırbaç, 2012: 94)

Çocuk sahibi olmak insanoğlunun soyunu devam ettirip adını yaşatması ve evlat sevgisini tatması açısından oldukça önemlidir. Özellikle ataerkil toplumlarda çocuk sahibi olmak erkek başta olmak üzere çiftlerin sosyal statü kazanmasında önemli bir etkidir. Türklerin kültür hayatlarını yansıtan atasözlerinde de tuz ve çocuk sahibi olmak arasında ilişki kurulmuştur (Gedik, 2019: 37). Kırgız atasözlerinde de çocuk sahibi olmanın anne baba açısından önemi tuz vasıtasıyla anlatılmıştır:

Calğız kız-calama tuz, eki kız-ermek kız.

Üç kız ata-enege küç kız .

(Yalnız kız yalama tuz, iki kız eğlence kız,

Üç kız, baba anneye güç olan kız.) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 137)

3.5. Atasözlerinde Tuzun Zenginliği ve Fakirliği Anlatmak Amacıyla Kullanılması

Tuz, tarih boyunca insanlık için önemli bir madde olmuştur. Tuzun varlığı zenginliğin göstergesi kabul edilirken yokluğu ise fakirliği ifade etmiştir. Toplumlarda tuzun zenginlik ve fakirlik göstergesi olarak görülmesi atasözlerine de yansımıştır. Atasözlerinde fakirlik ve zenginlik anlatılırken tuz sembol kabul edilmiştir. Kazak atasözlerinde şartların zorlaşması ve bunun sonucunda fakirlerin çektiği sıkıntılar tuzla şu şekilde ifade edilmiştir:

“Baydan may çıksa, kedeyden tuz çığat .”

(Zenginden yağ çıkarsa, fakirden tuz çıkar.) (İsmail ve Gümüş, 1995: 105)

“Tuzı joqtı közi joq ta biledi.”

(Tuzu olmayanı gözü kör de anlar.) (İsmail ve Gümüş, 1995: 366)

Kırgız atasözlerinde fakirlik ve zenginlik ele alınırken tuza şu şekilde değinilmiştir:

“Sultanın da bir avuç tuzu eksiktir.”

(Kandın da bir tatım tuzu kemiptir.) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 214)

Kırgız atasözlerinde tuzun toplumda zenginlik göstergesi kabul edildiği ise şu şekilde ifade edilmiştir:

Baş köyrön-tuzçu, orto köyrön-otunçu,

Ayakkı köyrön-uyçu.

(İlk övünen tuzcu, ikinci övünen oduncu,

Son övünen inek çobanı.) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 98)

3.6. Atasözlerinde Tuzun Deneyim Sahibi Olmanın Önemini Anlatmak Amacıyla Kullanılması

İnsanların yaşacakları zorlukları önlemek ve hayatta sağlam adımlarla ilerleyebilmeleri için deneyim sahibi olmaları çok önemlidir. Deneyim sahibi olmanın önemli bir meziyet olduğunu bilen ve bu bilinçle hareket eden Türkler, tarih boyunca önemli kararları alırken deneyimli kişilerin fikirlerine başvurmuşlardır. Toplumların ortak bilincini yansıtan ve sonraki nesillere kılavuzluk eden atasözlerinde bu nedenle deneyim sahibi olmanın önemi sıkça vurgulanmıştır.

Kırgız atasözlerinde deneyim sahibi olmanın önemine şu şekilde değinilmiştir:

Adamdı biliş üçün anı menen

Birge köp colu tuz daamdaş bolu kerek.

(İnsanı tanımak istersen çok kere sofrada tuz paylaşmış olmak gerek.)

(Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 20)

Aştın tuzun tatkan bilet.

(*Yemeğin tuzuna bakmış adam bilir.*) (Güngör ve Cailova Güngör, 1998: 56)

Uygur atasözlerinde de deneyim sahibi olmanın önemi şu şekilde belirtilmiştir:

Tetimay tuz dime.

(*Tatmadan tuz deme.*) (Öztopçu, 1992: 299)

3.7. Atasözlerinde Tuzun Kararında Olmanın Önemi Anlatmak Amacıyla Kullanılması

Doğanın bir dengesi vardır ve her şey olması gereken seviyede olursa iyi kabul edilir. Yemeğin tuzu fazla olursa ya da az olursa beğenilmez, insanların davranışları da abartılı olursa toplumda o kişiler tepki çekerler. Hayatta her şeyin bir kararının olmasının önemi atasözlerinde tuzla ifade edilmiştir.

Uygur atasözlerinde kararlı olmanın önemi şu şekilde ifade edilmiştir:

Aşpez ikki bolsa, eşi tuzsuz bolar.

(*Aşçı iki tane olunca, yemek tuzsuz olur.*) (Öztopçu,1992: 97)

Artuk tuzlaş azdin yaman .

(*Fazla tuz ekmek az ekmekten daha kötüdür.*) (Öztopçu,1992: 97)

SONUÇ

Tarih boyunca ortak bir geçmiş ve kültüre sahip olan Türklerin hayata bakışları, inançları, gelenek ve göreneklere halk bilgisi ürünlerine konu olmuştur. Bu ürünlerin başında atasözleri gelmektedir. Türk dünyası atasözleri incelendiğinde Türklerin tuz kavramına ortak anlamlar yüklediği görülmektedir. Atasözlerinde tuzun öncelikle yiyeceklere tat verme özelliği ele alınmıştır. Göçebe bir toplum olan Türkler yiyeceklerini bozulmadan uzun süre saklayabilmek için tuzlamışlar ve bu bilgilerini de atasözlerine yansıtılmışlardır.

Ayrıca tuz, vefa ve verilen söze sadık kalma anlamlarının sembolü olarak görülmüştür. Özellikle “tuz ekmek hakkı” ifadesiyle yapılan iyiliklerin

unutulmaması gerektiği anlatılarda olduğu gibi atasözlerinde de vurgulanmıştır. Verilen söze sadık kalmanın ve vefa borcunun önemini bilen Türkler tuzu bu anlamıyla atasözlerinde kullanmışlardır.

Anlatılarda tuzun, yiyeceklere tat vermesi ve yiyeceklerin tuzsuz tadının olmayışı ile çocuk sahibi olmak arasında benzerlik kurulmuştur. Tuzun yiyeceklere tat vermesinden yola çıkılarak çocuğun, ailenin hayatına tat kattığı ve çocuk sahibi olamayan ailelerin tatsız bir hayata sahip oldukları belirtilmiştir.

Türk kültür hayatında çeşitli anlamlar yüklenen tuz deneyimli olmanın önemini anlatmak amacıyla da kullanılmıştır. Deneyim sahibi olmak insanların hata yapmamaları ve kendilerini garantiye almaları için önemlidir. Atasözlerinde deneyim sahibi olmayı anlatmak amacıyla tuz kullanılmıştır. Tuzun az ya da fazla olduğunda yiyeceğin tadını olumsuz etkilemesi bu nedenle yiyeceklerin belli miktarda tuz içermesinin gerektiği herkesçe bilinmektedir. Hayatta da bu örnekteki gibi belirli bir denge vardır ve varlıkların istenenden çok ya da az olması olumsuz sonuçlara yol açar. Bunun önüne geçmek için her şeyin kararında olması için uğraşılır. Tuz kararında olmanın önemini anlatmak amacıyla atasözlerinde kullanılmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki, atasözleri diğer edebi eserlerde olduğu gibi Türklerin ortak değerlerini ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Tuz da Türkler için önemli olması bakımından atasözlerinde değişik anlamlarda sıkça kullanılmıştır. Ayrıca Türk atasözlerinde tuzun aynı ve benzer anlamlarda kullanılması ortak bir geçmişe sahip olan Türkler için tuzun ortak bir kült ve değer olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- ACIPAYAMLI, O. (1974). Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü. Ankara: Sevinç Matbaası.
- AKSOY, Ö. A. (1998). Atasözleri Sözlüğü 1. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- BİRAY, H. (1992). Mahtumkulu Divanı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇAĞIMLAR, Z. (Editör Gürsoy Naskali, Emine ve Şen, Murat) (2004). “Adana’da Tuzla İlgili İnançlar ve Uygulamalar”. Tuz Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları. ss. 74-86.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- ELÇİN, Ş. (1997). Halk Edebiyatı Araştırmaları 2. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGIN, M. (Ebûlgazi Bahadır Han) (ty). Şecere-i Terakkime (Türklerin Soy Kütüğü). İstanbul: Tercüman -33.
- EYÜBOĞLU, B. R. (2006). Dol Karabakır Dol (Bütün Şiirleri). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GEDİK, S. (2019). "Anadolu Sahası Masallarında Çocuksuzluk ve Yılan". Ege Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 2 Cilt: 1. ss. 35-42.
- GÜNGÖR, A. ve CAİLOVA G. A. (1998). Kırgız Atasözleri. Ankara: Engin Yayınları.
- İSMAİL, Z. ve GÜMÜŞ M. (1995). Kazak Atasözleri. Ankara: Engin Yayınları.
- KANIK, O. V.(1963). Bütün Şiirleri. İstanbul: Varlık Yayınları.
- KAYA, D. (2007). Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KIRBAÇ, S. (2012). Kırım-Tatar Atasözleri. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- KÖPRÜLÜ, F.. Saz Şairleri. (2004). Ankara: Akçağ Yayınları.
- MİRZAYEV, T. (Haz. Fedakar, Selami) (2009). Özbek Destanları 1 Erali ve Şirali. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUSAOĞLU, M. ve GÜMÜŞ M. (1995). Azerbaycan Atasözleri. Ankara: Engin Yayınları.
- NURMEMMET, A. (1996). Göroğlu Türkmen Halk Destanı. Ankara: Bilig Yayınları. C:1.
- ÖZTOPÇU, K. (1992). Uygur Atasözleri ve Deyimleri. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- PALA, İ. (Editör Gürsoy Naskali, Emine ve Şen, Murat) (2004). "Tuz Ekmek Hakkını Gözeten Şairler". Tuz Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları. ss. 145-153.
- SADİ, Ş. (2011). Gülistan. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- TANRIKULU, N. İ. (1998). Âşıklar Divanı (Günümüz Aşıkları). İstanbul: Özel Yayın.
- URAZ, M. (1994). Türk Mitolojisi. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- YARDIMCI, M. (2004). Türk Halk Edebiyatında Nesir. Ankara: Ürün Yayınları.
- YOLDAŞEV, İ. ve GÜMÜŞ M. (1995). Özbek Atasözleri. Ankara: Engin Yayınları.
- YUSUPOV, K. (2009). Manas Destanı. Ankara: Atatürk Kültür Merkez.
- YÜCEBAŞ, H. (1996). Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi. İstanbul: Milliyet Dağıtım Ltd. Şti.
- YÜKSEL, H. A. (1987). Âşık Seyrani. Ankara: Kültür Bakanlığı.